

УДК 930.1(475)«17/18»:262(477.83)

Б 61

Світлана Біла

УНІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЛЬВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті аналізується внесок польської історіографії XVIII – першої половини XIX століття у дослідження проблеми переходу Львівської єпархії до унії. Зроблено спробу висвітлити особливості розвитку польського унієзнавства в зазначений період, показати основні тенденції в аналізі теми, з'ясувати ступінь вивченості окремих аспектів проблеми. З'ясовано, як польські дослідники оцінювали відповідність поширення унії у Львівській єпархії на межі XVII – XVIII ст. інтересам Речі Посполитої і характеризували роль урядових кіл в унійних процесах у регіоні.

Ключові слова: польська історіографія, унійні процеси, Львівська єпархія.

Постановка проблеми. Унієзнавчі студії в польській історіографії мають багатовікові традиції. Однак узагальнення і критичний аналіз нагромадженого матеріалу почали практикуватись не так давно. До таких малодосліджених в історіографічному річищі тем належить історія унії XVII – XVIII ст., передовсім її поширення на зламі століть у Львівській єпархії.

Історіографічне дослідження окресленої теми має вагоме наукове і пізнавальне значення. Праці польських істориків містять нестандартні, а інколи навіть оригінальні підходи до оцінки проблеми об'єднання православної і католицької церков на території Речі Пос-

политої. Історіографічна праця дасть змогу переосмислити накопичені знання, з'ясувати перспективні напрями подальших студій, зрозуміти, чому центром унієзнавчих досліджень у XVIII – XX ст. стала Галичина.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Характерні риси та недоліки польської історіографії з проблеми поширення унії у західних єпархіях Київської митрополії висвітлено у монографії С. Морозової, в якій дослідниця подала короткий аналіз актуальних проблем польського унієзнавства [4]. На тенденційність і конфесійний підхід польських унієзнавчих студій вказується в історіографічних оглядах А. Міроновича [11], М. Папержинської-Турек [13], Т. Хинчевської-Геннель [7]. Однак науковці спеціально не досліджували проблему унійних процесів у Львівській єпархії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. у трактуванні польських істориків. Основні візії історіографії унії проаналізовано в історіографічному огляді М. Довбищенка [1]. Щодо католицької і світської історіографій Польщі, слушними є зауваги М. Довбищенка, що на їх оцінки унійних процесів впливали трагічні долі Польської держави. Характерною рисою тогочасної польської історіографії є уявлення, що унія завдала шкоди як польській, так і українській спільноті [1, 8 – 12].

Поданий історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що спеціальних розвідок про доробок польських істориків з проблематики унійних процесів у Львівській єпархії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. немає.

Метою статті є проаналізувати внесок польської історіографії у стан вивчення проблеми поширення унії у регіоні, охарактеризувати процес нагромадження історичних знань, основні риси, концепції, здобутки та недоліки досліджень польських істориків XVIII – першої половини XIX ст.

Наукове вивчення переходу Львівської єпархії до унії розпочинається, як і вивчення історії української церкви, у другій половині XVIII – на початку XIX ст. (інші історики вказують на XVIII ст.) і відразу набуває суворо конфесійного характеру [5, 15], [6, 14]. Церковно-історичні дослідження активно використовувались не

лише в суто наукових, але й в ідеологічних цілях – як фактор формування суспільно-політичної та національної свідомості. Актуальною залишається думка І. Кревецького, висловлена ще у 1924 р., що історіографія – дуже важливий чинник у громадському житті нації [3, 161 – 162]. Стосується це і польської науки [10].

Питання переходу до унії вказаного регіону наприкінці XVII – початку XVIII ст., як і історії Берестейської унії 1596 р., активно експлуатувалася у суспільно-політичній боротьбі практично від самого зародження церковної історіографії. Слід відзначити і вплив на польську історичну науку складних суспільно-політичних умов, в яких опинилась Річ Посполита у XVIII ст. та подальша ліквідація польської державності. Відтак польські науковці розглядали унію здебільшого в аспекті її впливу на історичну перспективу Речі Посполитої. Частина дослідників були відвертими апологетами унії. Вважаючи Річ Посполиту носієм освіти і культури на українських землях, вони обстоювали думку про посередницьку цивілізаційну місію уніатської церкви на «варварському» православному Сході. Не замовчуючи політичного контексту укладення унії, польська історіографія підкреслювала її конфесійні та культурні аспекти. У згаданому річищі розвивалася ідея про руську ієрархію як активну руську силу унії.

Аналіз церковно-історичних досліджень з теми не буде повним без з'ясування рівня тогочасної науки загалом і основних методологічних концепцій та засад, якими керувалися вчені у XVIII – XIX ст., коли власне історія церкви виокремлюється у науку, виробивши свій аналітичний метод дослідження [6, 14].

Розвиток польської історичної науки у XVIII – першій половині XIX ст. відбувався під впливом романтичних ідей [2, 122 – 123]. Причому в церковній історіографії, на наш погляд, ірраціональний підхід до пояснення людських прагнень та ідей, котрі не можна досягнути розумом, а лише чуттям, інтуїцією, тісно поєднувався з цілісним провіденційним світоглядом. Перед істориком церкви стояли, вочевидь, інші методологічні завдання і не так пошук раціональних причинно-наслідкових закономірностей у сучасному розумінні, як

авторитетних свідчень і думок (звідси збирання різноманітних документальних матеріалів).

Польські науковці у XVIII ст. значно розширили джерельну базу дослідження, опублікувавши сеймові постанови Речі Посполитої. У збірках містились документи про становище православної церкви у другій половині XVII ст. та права і привілеї, якими наділялись уніати у 1667, 1668, 1676, 1699 рр. [I, 1007, 1025, 1029], [II, 19, 267, 364, 462, 594, 774], [III, 63, 64]. Саме на основі ґрунтовного аналізу цих сеймових постанов подальша історіографія вивчала передумови поширення унії в краї.

На основі використання зазначених збірок і окремих архівних матеріалів побудоване синтетичне дослідження з історії та права польського костюлу Т. Островського [12]. Відразу зауважимо, що сучасні дослідники вказують на низку недоліків праці, зокрема брак критичності [14, 387]. Дослідження перейняте апологетизмом до католицизму і акцентуванням меншовартості всіх інших конфесій. Унійні процеси у регіоні розглянуті у контексті загальної історії польського костюлу. З роботи автора випливає, що унія була конечною необхідністю для розвитку Речі Посполитої. Занепад її в першій половині XVII ст. супроводжувався постійними конфліктами і загрожував латинській обрядовості. Основну причину утвердження унії історик вбачав в усвідомленні польською громадськістю «шкідливості» існування православної конфесії [12, 295]. Певним мотивом переходу регіону до католицького віросповідання були, на думку історика, прагнення руського духовенства і громадськості здобути певні привілеї. Слушними є зауваження автора про прийняття низки сеймових постанов (1667, 1678, 1699 рр.), які забезпечували права уніатам. Поза увагою історика не залишалася й активна проунійна діяльність короля Яна Собеського. Саме з його ініціативи був скликаний Люблінський з'їзд 1680 р. [12, 259 – 260]. На підставі аналізу свідчень про колоквиум уніатського митрополита Кипріяна Жоховського [IV] історик відзначає, що на з'їзд прибули майже всі уніатські і православні єпископи, духовенство і світська громадськість. Констатуючи негативні наслідки з'їзду, вчений справедливо зауважує,

що, окрім опору Луцького братства, існували й інші, невідомі йому причини зірвання колоквиуму.

Зауважимо, що висвітлення перебігу Люблінського колоквиуму не є докладним, ще більш фрагментарними і неточними є відомості про інші події у єпархіях. Так, помилково історик стверджує, що подібні наслідки до Люблінського зібрання мав Варшавський з'їзд, який розпочався за посередництва королівських комісарів [12, 259]. Доречними і водночас суперечливими є міркування автора стосовно гальмування унійних процесів укладанням «Вічного миру» між Річчю Посполитою і Росією у 1686 р., згідно з яким православним у Речі Посполитій гарантувалася свобода віросповідання. Крім того, вчений акцентує, що загалом мирний договір не завадив поширенню унії у регіоні [12, 261 – 262]. Загальний характер праці, жорсткий тенденційний підхід не дозволили Т. Островському дослідити вказану проблему ґрунтовніше та уникнути низки хибних положень.

Унійні процеси у Львівській єпархії фрагментарно висвітлені у першому історичному нарисі про львівського єпископа Йосифа Шумлянського, автором якого був св. Варлаам Компаневич, а опублікував польський історик Л. Зелінський [16]. Характерно, що до свого дослідження історик додав василіанські хроніки та витяги з літопису про Львівське Ставропігiальне братство галицького вченого-москвофіла Д. Зубрицького про основні віхи життєдіяльності єпископа. Заслуговують уваги думки автора стосовно передумов формування проунійних поглядів єпископа [16, 273]. Історик підкреслює, що унійна діяльність Шумлянського знайшла значну підтримку у польського короля Яна Собеського. Так, наприклад, у 1775 р. з метою поширення унії на території підлеглий Речі Посполитій король надав адміністрацію Київської митрополії Йосифу Шумлянському. Слушними є зауваги автора, що співпраця єпископа з королем продовжувалась і після таємного переходу ієрарха до унії у 1677 р. [16, 273 – 274]. Проте необґрунтованими є міркування історика про необхідність потаємного переходу львівського ієрарха до унії для того, щоб не зашкодити королю. Основною опорою у поширенні унії

у єпархії для Шумлянського, на думку історика, були монахи Василіанського чину, яким єпископ надавав щедрі фундації.

Дослідник відзначає позитивні наслідки поширення унії у регіоні. Зокрема Л. Зелінський стверджує, що у 1701 р. Львівський магістрат, виконуючи вимоги Галицької церковної ієрархії, зафіксовані у королівському дипломі, зрівняв у правах руських ремісників з поляками та німцями [16, 275]. Проте поза увагою дослідника залишилася ступінь реалізації всіх інших унійних умов.

Доробок польської історіографії першої половини ХІХ ст. у галузі вивчення проблеми переходу Львівської єпархії містить також і причинкові праці. Певні відомості про обставини переходу до унії церков і монастирів Львівської єпархії в другій половині ХVІІ ст. містилися у праці М. Балінського та Т. Ліпінського [8]. Надто загальний і неспеціальний характер дослідження авторів звільняє нас від докладного їх розгляду.

Окремі факти унійних процесів знайшли відображення у роботі одного з перших дослідників історії Львова – Ігнатія Ходиницького [9]. Слушними є зауваження автора, що ще в період правління польського короля Яна Казимира уніатська церква отримала значні привілеї. Варто відзначити, що у праці використано досягнення історіографії ХVІІ – ХVІІІ ст. Так, автор погоджується з висновками історика-василіанина І. Стебельського, що на Люблінський колоквиум з православного боку прибуло більше світської громадськості, аніж духовних осіб [15], [9, 367]. Основну роль у поширенні унійних процесів у Львівській єпархії історик відводить львівському єпископу Йосифу Шумлянському. І. Ходиницький констатує, що, незважаючи на несприятливі обставини, зокрема укладення Вічного миру у 1686 р. між Росією і Польщею, ієрарх у 1700 р. у Варшаві в присутності нунція А. Давіа визнав католицьку сповідь віри і зобов'язався сприяти переходу до унії всієї Львівської ієрархії [9, 368]. Зауважимо, що відомості автора про унійні процеси наприкінці ХVІІ – початку ХVІІІ ст. є вкрай схематичними і подекуди неточними.

Висновки. Польська історіографія ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., спираючись на здобутки попередніх дослідників, започат-

кувала наукові дослідження теми переходу Львівської єпархії до унії. Слід відзначити, що протягом означеного періоду проблема не користувалася особливою популярністю серед науковців і вивчалася переважно на маргінесі інших тем, зокрема історії греко-католицької церкви, римо-католицького костюлу або ж Берестейської унії. Дослідження унійних процесів відразу набуває рис конфесійності та політичної й ідеологічної заангажованості. На думку польських істориків, унія була кінцевою необхідністю для розвитку Речі Посполитої. Занепад її у першій половині XVII ст. супроводжувався постійними конфліктами і загрожував латинській обрядовості. Відтак основну причину утвердження нового проекту унії на зламі XVIII – XIX ст. дослідники вбачали в усвідомленні польською громадськістю недоцільності існування православної конфесії.

Перебіг унійних процесів, як правило, зводився до діяльності польського короля Яна Собеського і львівського єпископа Йосифа Шумлянського. Важливим мотивом переходу регіону до нового віросповідання були, на думку істориків, прагнення руського духовенства і громадськості здобути певні привілеї. Притім вчені не вповні аргументовано наголошували, що більшість вимог руської ієрархії були зреалізовані польським урядом. (Відзначимо, що останнє твердження було спростоване подальшою українською та польською історіографією). Найбільш детально вчені дослідили унійний Люблінський колоквиум 1680 р. На якість досліджень безперечно впливали рівень тогочасної науки і відносна бідність джерельної бази. Відтак значення перших робіт визначається, передусім, не так інтерпретаторськими висновками, виявленням причинно-наслідкових зв'язків і тенденцій, як зібраним фактологічним документальним матеріалом. Саме доробок польської історіографії XVIII – першої половини XIX ст. зумовив подальший поступ у вивченні теми.

Перспективним напрямом дослідження є порівняльний аналіз польської історіографії із тогочасним українським і європейським унієзнавством та дослідженнями наступних періодів, що дасть можливість з'ясувати цінність і виправити помилки проаналізованих праць.

Джерела та література

I. Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. – T. IV : ab anno 1641 ad annum 1668 acta Reipublicae continens. – Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. – 501 + XVII s.

II. Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. – T. V : ab anno 1669 ad annum 1697 acta Reipublicae continens. – Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. – 463 + XV s.

III. Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. – T. VI : ab anno 1697 ad annum 1736 acta Reipublicae continens. – Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. – 463 + XV s.

IV. Żochowski C. Colloquim lubelskie, między zgodną i niezgodną bracią narodu ruskiego, vigore Konstytucyj Warszawskij na dzień 24 stycznia, anno 1680 złożone / C. Żochowski. – Lwów, 1680. – S. 1 – 20.

1. Довбищенко М. Уніатська церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект) // М. Довбищенко // Пам'ятки. Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1 : Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – К. : Б. в., 2001. – С. 7 – 92.

2. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка, 1999. – 224 с.

3. Кревецький І. Українська історіографія на переломі / І. Кревецький // ЗНТШ. – Т. СXXXIV. – Львів, 1924. – С. 150 – 185.

4. Марозава С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 – 1839 гады) / С. Марозава. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 352 с.

5. Оглоблин О. Українська церковна історіографія / О. Оглоблин // Український історик. – 1969. – № 1 – 4. – С. 12 – 29.

6. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні : навч. посібник : у 3-х кн. – Кн. 1 : Середина XV – кінець XVI ст. / В. Ульяновський. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

7. Хинчевська-Геннель Т. Польський погляд на Берестейську унію в XVII ст. / Т. Хинчевська-Геннель // Берестейська унія (1596 – 1996) : Статті й матеріали. – Львів, 1996. – С. 65 – 73.

8. Balinski M., Lipinski T. Starożytna polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / M. Balinski, T. Lipinski. – Wyd 2. – Warszawa : Druk. Orzelbranda Sunów, 1886. – Т. 3. – 555 + VIII s.

9. Chodynieski I. Historia stolecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terażniejszych / I. Chodynieski. – Wyd. 2. – Lwów, 1865. – 466 s.

10. Fijałek J. Historjografja kościelna w Polsce dawniej i dzisiaj / J. Fijałek // Pamiętnik IV Powszechnego zjazdu historyków polskich w Poznaniu 6 – 8 grudnia 1925. – T. I: Referaty. – Lwów : Polskie Towarzystwo historyczne, 1925. – S. 1 – 8.
11. Mironowicz A. Unia brzeska w świetle historiografii. Uwagi o stanie badań / A. Mironowicz // Chryścijanin w świecie. Miesięcznik. – 1988. – № 8 – 9. – С. 161 – 175.
12. Ostrowski T. Dzieje i prawa Kościoła polskiego, krótko zebrane / T. Ostrowski. – Warszawa, 1793. – T. III. – 552 s.
13. Papierzyńska-Turek M. Prawosławie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej / M. Papierzyńska-Turek // Spotkania polsko-ukraińskie / red. Z. Mańkowski. – Lublin, 1992. – S. 45 – 57.
14. Słownik historyków polskich. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. – 630 s.
15. Stebelski I. Dwa wielkie Światła na horyzoncie polockiem z Chronologią ... dziejów i rewolucji / I. Stebelski. – Wilno, 1781. – T. 1. – 220 s. ; Chronologia. – T. 2. – 1782. – 474 s. ; Przydatek do Chronologii. – T. 3. – 1783. – 364 s.
16. Zieliński L. Ks. Józef Szumlański, biskup R.G. lwowski i Kamieńca Podolsk. Bijografja / L. Zieliński // Lwowianin. – 1841. – S. 268 – 280.

Била Светлана. Унионные процессы во Львовской епархии в польской историографии XVIII – первой половины XIX вв. В статье анализируется вклад польской историографии XVIII – первой половины XIX вв. в исследование проблемы перехода Львовской епархии к унии. Сделана попытка осветить особенности развития польского униеведения в указанный период, показать основные тенденции в анализе темы, выяснить степень изученности отдельных аспектов проблемы. Выяснено, как польские исследователи оценивали соответствие распространения унии во Львовской епархии на рубеже XVII – XVIII вв. интересам Речи Посполитой и характеризовали роль правительственных кругов в унионных процессах в регионе.

Ключевые слова: польская историография, унионные процессы, Львовская епархия.

Bila Svitlana. The Union Processes in the Lviv Eparchy in the Polish Historiography of the XVIII – the First Half of the XIX Centuries. The article analyses the contribution of the Polish historiography of XVIII – the first half of the XIX centuries to the investigation

of the problem of the Lviv eparchy transition to the union. There was an attempt to describe the peculiarities of the development of the Polish union-science at the mentioned period, to show the main tendencies in the analysis of the theme, to clear up the degree of the study of definite aspects of the problem. It is defined how the Polish researchers estimated the correspondence of the distribution of the union in Lviv eparchy to the interests of the Commonwealth on the edge of the XVII – XVIII centuries and how they characterized the role of governmental circles in the union processes in the region.

Keywords: Polish historiography, union processes, Lviv eparchy.